

Тетяна Лисенко

МІКРО- І МАКРОСВІТИ У ТВОРЧОСТІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

У творчому мікрокосмі Емми Андієвської – нескінченна кількість світів: “Світи інші тут, перед нами, тільки ми пробігаємо повз них, не побачивши, що вони є. Колосальні всі галактики, все найневимовніше перед нашим носом, тільки треба побачити – це кут зору” [З інтерв’ю. Див.: Сучасність, 2002, №6]. Поетеса містить у собі всесвітню інформацію, очищуючи своє “духовне”, і крізь неї проходить сила, яка не є її власною духовною сутністю. Для Е.Андієвської творити – значить бути у стані медитації, їй дається візія того, що треба написати або намалювати. В.Налимов найпоширеніше поняття *медитації* визначає так: “[...] це спрямована мандрівка у глибини своєї свідомості, знайомство із собою в континуальному різноманітті проявів”¹. У внутрішніх просторах Універсуму відбувається самопізнання в усьому потенційному багатоманітті, проявляючись у вигляді ілюзій, уявлень, фантазій. Людина ніби виходить за свої межі – хоча насправді меж тут не існує. “Людське “Я” містить в собі всю реальність буття – мікрокосм як дзеркало макрокосму (Гермес Трисмегіст)”².

За світоглядно-філософськими принципами поетичний світ Е.Андієвської найближчий до сюрреалістичної техніки французької школи А.Бретона, хоча має яскраві відмінні національні характеристики: французькі сюрреалісти переважно викликали дію підсвідомості, вводячи себе у різні афективні, гіпнотичні стани, активізуючи автоматичне письмо, при цьому рефлектуючи власні патології і фобії у творчість (за З.Фрейдом); феномен же Е.Андієвської полягає у великій духовній праці самопізнання, в якій несвідоме працює на митця, тут немає, як часто у сюрреалістів, епатажу й потягу до огидного, хоча їй притаманні риси чорного гумору, що щільно співіснують з абсурдом і алогізмом.

Поетеса послідовно розвинула сюрреалізм як стиль із його метафорою казки та гіперболою, з притаманною їм магією слова як могутнього знака речей і духовності, що з них і постала, власне, справжня поезія. Цитуючи Вальтера Мушга, Ю.Лавріненко писав: “В ті прастарі часи люди потребували мистецтва, щоб не втратити природу і Бога [...] магічна поезія являла самовідкриття людини...”³.

Світ Е.Андієвської виростає з емпіричної реальності, особливо з природи, розростається і сягає “своїми верхами інтуїтивних світів якоїсь біологічно-релігійної містики”⁴. На думку самої авторки, її світ у своїй розмаїтості і плинності – єдиний, мов океанічна сфера, неначе “водоймище речей”. Часто одне слово служить призмою для спектралізації інших слів, і тому виникають безкінечні метафорично-притчеві градації сюрреалістичних образів:

¹ Налимов В., Дрогаліна Ж. Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного. – М., 1995. – С.175.

² Там само. – С. 178

³ Лавріненко Ю. Дві течії в поезії Емми Андієвської. // Зруб і парости. – Мюнхен, 1971. – С. 265.

⁴ Антології сучасної української поезії заходу. – К., 1969. – Т. 1. – С. 366.

Бо літо мусять просочити
У рибні пухирі, у закрути,

Що мушлі важко розкрутити,
Не поламавши защіпок
("Ще літо");

Метафоризація онейричного простору розкривається й у поемі "Перетинки", де читач блукає лабіринтом сновидінь і перетинається із невідомим: "Така безмежність, як лиш *вві сні*. / Між слів женуть пласких лосів, схожих на довге волосся у воді [...] / Уздовж *сну* – де сушать кусні вогню / і душі висять, мов білизна, / двигтять перевтілення лазні..."; тут є і "*снів* кузня", і "*сну* костоправи", а "дехто носить свій *сон*, мов іконостас" (поема "Лябіринт"); "зі стелі водяної *сну*" – ця метафора створена саме за логікою сновидіння, "*сонна* основа слова в леопардових плямах". Варто згадати твір Х.Л.Борхеса "Письмена Бога", в якому є оригінальна думка: плями на шкірі великих кішок (тигрів, ягуарів) – це нерозшифровані написи-послання до людей про таємниці всесвіту й абсолютну істину. І завершується поема "Перетинки" гармонійним акордом: "Ляду *сну* відхила: / зоря молодим горошком сходить на городі".

Міфологема базару в однойменній книжці Е.Андієвської – це сновидійне світотворення вже з есхатологічними аспектами, де проглядається перехід в інший – потойбічний – світ і відхід духу в ірреальність. Адже письменниця завжди втілює й рефлектує інший погляд на речі з іншого виміру, в неї статично несподіваний ракурс бачення – часто це кут зору нелюдського ока. Авторка відтворює калейдоскопічний світ базарного виміру. Життя і смерть – своєрідна гра, теж базар. "Для "Базару" характерні [...] уміння спіймати мить одкровення і осяяння, а відтак – дотикнутися до таємниці духу, переступивши хистку і неприступну для звичної людини кореляцію трансцендентного"⁵. І все це для того, щоб пробудити в людині надсвідомість. Втілення позатрансцендентного співвідноситься з бажанням дістатись туди, "де кінчаються слова" (за Ю.Тарнавським): "Струмують душі й з-під поли. Завинувсь в кокон красвид". Сюрреалістичною образністю поетичної творчості Е.Андієвська створює культ несподіваного.

Візьмемо вірш "Базар на межі сну": "Базар клітина ясновидь", "базар морське підводить вухо", "базар підшови погубив / від світлоносної ходи", "базар занури в серце палець / і творить трепетне із пилу", – тут вочевидь прочитуються космогонічні мотиви, поява життя з води, де вода втілює хаос несвідомої стихії; "Для скрині сну справляють віко. / Снують жовтки через провалля", – ремінісценція на світове яйце, з жовтка якого народжується життя, "в нутро світанків, / в тиші злам / буття тримають на вузлах...".

О.Гриценко у статті "Сни про базар" пише: "Задекларувавши [...] у збірці "Базар" свій вибір на користь ярмаркової поетики, Емма Андієвська залишається вірна їй дотепер, так що навіть у "Портретній галереї" людські обличчя складаються "із моркви, перцю і цибуль", "із виноградних кичок і артишоків" [...] та безлічі іншого базарного краму"⁶. Точне відображення такого портрету міститься на картині ренесансного митця Джузеппе Арчимбольдо "Літо", який створював символічні трансформації, що надихали пізніше сюрреалістів. «"Мікробазар" містить слова як матеріал-крам у побудові окремого вірша та "макробазар" як спосіб побудови збірки, де за крам правлять і кількістю своєю утворюють нову якість уже цілі вірші Емми Андієвської»⁷.

Вірш "Інше прояснення" розкриває всю незвичайність творення сюрреалістичної техніки і бачення явища з другого боку, крізь інші безкінечні світи: "Салатну

⁵ Сорока П. Емма Андієвська. Літературний портрет. – Тернопіль, 1998. – С. 55.

⁶ Жінка як текст: Емма Андієвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / Упоряд. Л.Таран. – К., 2002. – С. 25.

⁷ Там само.

душу равлик розгорнув [...] / на хідлях ходить водяне горня [...] / Й веселку ловить, щоб у серце вкласти. / Не дощ ікластий, а самі вже клюски. / Оновлення заходить над дворами, / вглиб шириться, / хоч руку в потойбіччя – й намацуй, – / так речей пульсує живчик. / Прояснення”. Це стан, коли у людини відкривається шосте почуття або інтуїція, і вона проходить стадію індивідуації (за К.Г.Юнгом).

Природа виступає, ніби жива міфологізована світова душа: “В криницю виливають молодик. / Весь світ заліг з дахів під лободу [...] / нехай з озер видмухує споруди, / в кружала обертаючи людей [...] / Природи знак / існує в тайниках пересувних, / що їх пильнують бабки над водою”. І ще один фрагмент, який передає сюрреалістичні міфологеми, пов’язані з природою: “Тут на схід сонця котить колісниця / (з-під квочки щойно, всі колеса – риби): / повітря на чаїне пір’я дробить”. Е.Андієвська нерідко створює пейзаж натяків, відгомін світової душі у своїх творах, де читач може відчутти онтологічну парадоксальність й езотеричні загадки землі.

Ефект якісно нового кута зору може викликати бароковий прийом поєднання непоєднуваного, проявлений у поезії “Те саме довкілля”: “Розвісили дерева очі й вуха. / Муром іде коняка з парасолькою в руці [...] / білотка сонця у суглобах / пташиний лід складає, / щоб поглибивсь [...] перехід поміж світами”.

Оскільки поетеса мислить і сприймає речі космічно, одночасно у безлічі вимірів, то символічний образ кав’ярні (однойменної поетичної збірки) також набирає галактичних меж: кав’ярня безмежна і бездонна у всіх напрямках і площинах, вона розчиняється у метафізиці. Тут безодня визирає з безодні, бар трансформується у туманність Андромеди, а торти переростають у планети, на горнята кави приходять Страшний суд, – і все це осердя буття, “свердловина крізь сторіччя”. Філософія і стиль “Каварні” Е.Андієвської переважно нагадує поезію Т.Еліота.

Бо ж кредо дня – до дна й душі оазу, – А втопане підошвами підсоння

Щоб із аорт не візій ваговози, Де замість сонця – конус чи квадрат...

Авторка часто застосовує еліпси в поезії – безкінечні тире, на місце яких читач інтуїтивно підставляє всі можливі за змістом дієслова, які присутні в тексті, хоча й замовчані. Це створює множинні інтерпретації її поезії. Поетеса залишається вірною своєму кредо до кінця: “Пророк, – у нього шлунок – око”, “із Йоною – в потойбіч – кит”, “сопілка – цівочку – в незриму” (сонет “Дещо поширена каварня”); або: “у мозку – плинні вежі – й підтюпцем васальним”, “каварня – колесо, зі спиць – сургуч веселок” (“Юнаки з фарбованими чубами II”).

Збірка поезій “Вігілії” містить синтез філософського досвіду поетеси, езотеричних прозрінь й інтуїтивних осягнень смислу життя, прагнення віднайти глибину тиші, дістатись дна мудрості. Авторка ставить питання: “Що – дійсність – дійсність чи лише примара...?”, “Прозорість? А чи просто наступ туги?”. Е.Андієвська втілює поетичні інтерпретації філософських категорій. Візерунок світу зітканий із алогізмів та суперечностей, тому дійти до суті – неможливо; “[...] Всі вісі, що свідомість, – шкереберть. / Усталене – на манівці – з орбіт. / Лиш гола дійсність – акробат кумедний, – / на видноколі – трюки старомодні...”. Поетеса любить вчуватися у тишу, її образи тиші завжди неординарні. Так виникають “смерч тиші”, “не тиша – а світобудова печі”. Найтихіша тиша для неї лише в “осередді бурі”.

М.Ревакович у статті “Елементи дегуманізації в поезії Емми Андієвської” зазначає, що, згідно з Х.Ортегою-і-Гасетом, найважливішим інструментом дегуманізації в поезії є метафора. Бо поезія – це своєрідна алгебра метафор. А “такі елементи дегуманізації, як метафора, стилізація, гра, чи беземоційний, дистанційний підхід до зображуваних явищ аж надто присутні в поезії Емми

Андієвської”⁸. Суть дегуманізації мистецтва, за Х.Ортегою-і-Гасетом, полягає у тому, що справжнє мистецтво не може бути сприйняте масою, воно існує лише для взаємничених.

Для книжки “Знаки. Тарок” характерні мотиви пошуку безсмертя, світових знаків, вічних символів, які прочиняють двері позасвідомого – повернення у міфологічне минуле, наявне в сучасному; це якесь “прадавнє переживання” як візія “у темному дзеркалі”. Естетичним підґрунтям даної збірки теж є сюрреалізм, специфіка якого в українській літературі полягає саме в синтезі “українського” кордоцентризму та пишності козацького бароко, поєднаних із трансцендентальним баченням поетеси. «У кожне слово, – зазначає Л.Тарнашинська – “втиснено” якомога більше вражень, щоб “видобути” з нього більший пучок асоціативних “іскр”»⁹.

На знакову природу світу звертав увагу ще Г.Сковорода у своїй філософії, а Геракліт писав, що Бог промовляє устами дельфійського оракула, який подає знаки. Оскільки перший цикл збірки має назву “Знаки”, то другий – “Тарок”. Ніла Зборовська у статті “Піднявшись над усім тліном...” декодує дану назву, відсилаючи до герметичної таємниці єгипетського ієрогліфічного алфавіту, де божества зображувалися буквами, коли букви відтінювали ідеї, а ідеї закодовувалися і в числах. Древній єгипетський алфавіт зберігся досьогодні у вигляді карт Таро. Пророцтва Таро давали відповіді на таємниці світобудови, виконуючи роль тайнознаків. Е.Андієвська обирає такі тайнознаки, щоб передати таємну всеприсутність невідомого. Так, приміром, звучить народження нового дня: “Зі сну в зубах / біла левиця виносить на рівнину зм’яклий ранок, / незмірене потягнулося / і луснули форми, / у грудях радість розводить коропів” (“Новий день”). Кожна поезія збірки постає метафоричним тайнознаком. Це вічний коловорот смертенародження – колесо сансари – вічне перевтілення. Вічне осягнення “безпочаткового кінця і безкінечного початку”: “Матерія на все буття волала, / Аж поки – вибухи – в стрілки – годинникар. / Світів циклічність, що – із дна ріки”.

Поетеса посилається на три принципи світобудови: “вага як рівновага, число як кількість і співмірність всього [...] гармонія впливає з подібності протилежностей (смерть-життя, матерія-дух...)”¹⁰.

Цікаво простежити спільні мотиви, образи, символіку кольорів, що найбільш розповсюджені у поетичній і малярській творчості авторки. Найчастіше зустрічаємо зелений колір, котрий символізує життєву енергію, юначу радість, надію; даний колір складений із синього і жовтого (Небес і Землі) і має містичні якості: поєднує в собі синє світло інтелекту з емоційною теплотою жовтого Сонця, щоб віднайти рівновагу і мудрість оновлення екзистенції. “На клені кошики *зелені* піни”, “В *зелену* лутку з лотоків”, “*зелені* плями на руках”, “*зелений* мозок палає з конопляних мисок”, “З *зеленого* соку випорскує сокіл”, “*зелене* братство за панібрата”, відтінки зеленого: “мозку *малахіт*”, “*салатну* душу равлик розгорнув” та ін.

Друге місце по розповсюдженості посідає синій і блакитний кольори, які символізують божественну істину, мудрість, чисті помисли. Це колір великих глибин, жіноча стихія води, а також колір Цариці Небесної й усіх сил Неба: “в *синій* ванні пливе наяда над припишклим містом”, “хмар *синьожилця*”, “*Блакитне* місиво, із іскри весь”, “Й де щойно дух – на всю *блакить* ударив”, “Весь зір, – сама *блакитна* потерть”, “Уся свідомість, як м’який, лункий *сапфір*”, “*Блакитні* кахлі, наче з бань мечеті”, “Замість чубів – кілків *блакитний* молочай”, “В

⁸ Світовид. – Ч. III (8), липень-вересень, 1992. – С.16.

⁹ Тарнашинська Л. Емма Андієвська // Літ. Україна. – 1994. – 24 берез.

¹⁰ Кур’єр Кривбасу. – 1997. – Червень. – С.144.

блакитному пюре, — як в ополонку, в звук просунув тім'я”, “Щоб світ — із лазні —петлі — й сальто — в *синь*”.

Третє найчастіше вживане колористичне тло — жовтий колір і його відтінки: охра, бурштин, помаранча. Це солярний знак — світло сонця, інтелект, інтуїція, віра в божественне начало світу. В індусів жовто-золотий означає безсмертя. Водночас жовтий може означати хвороби, зраду, навіть катастрофу: “Під *жовті* вибухи задухи”, “Тіла струмують, *охри* вилив”, “Горить в верейках *жовта* вата — конини конопляний витвір”, “*жовті* жолоби”, “В *охрову* купіль”, “*Жовтим* жаром попереджають: “Тут межа!”, “Як в лійці *охровій*”, “Присягаючись на *жовтій* дині”, “Що — мухою — у фартусі — в *бурштині*”. У буддистів шафран, — одяг монахів, символізує відмову від бажань, смирення: “Нехай зажура / *шафранним* жаром! / слух половинить” (“Дійство з двома первнями”). Інші кольори, котрі досить часто використовує малярка слова: червоний, його відтінки — вогняний, пурпурний, кривавий, рожевий; чорний, антрацитовий; срібний, молочний, сизо-білий; і одноразові барви: попелястий, фіалковий, золотий і навіть квітчастий.

Спільні ж мотиви у малярстві й поезії характеризуються такими образами, як: очі, повіки, істоти з множинними лапами, цятки, жовтки, вода, видива тощо. “По краплі, по ковтку, по нитці. І тільки стільники в повіках” (“Базаре, ти?”); “На лапах спомин пронесли”, “За ворохом очей зникають: ведуть видовища з водоймищ”, “Хоч в оці прорубай продуховину! Хай з ока пуголовки, в плазму”, “Дорога, мов око, полискує”, “З пожежі повіки”, “Шпинатні всесвіту уламки. Розвісили в повітрі лапу”; “Поставив лапу впоперек рівнини”, “Потилицю видовжив в повітрі і зник цяточкою в повітрі”; “І звірям бракувало лап”, “Пророк, — у нього шунок — око”, “І — з ліктів місяці дзюрчать, — ланцюг з очей”. На полотнах Е.Андієвської часто зображені різноманітні страви на столі: буханці хліба, кухлі з молоком, яблука — такі ж аналогії проводимо у поетичній творчості: “Потята шинка, хліб, овечий сир й волове око, мов яйце, з-під льоду”. Такі паралелі засвідчують синкретичність різних видів мистецтва у творчості Е. Андієвської: тут не лише співмірні поезія й малярство — вірші авторки музичні й озвучені — сюрреалістичне поєднання гармонії і какофонії.

Емму Андієвську вважають основоположницею українського сюрреалізму, що прагне втілити невідоме, схопити несвідоме, відтворити ірраціональне. Авторка створює власний міфо-поетичний світ сюрреалістичних видінь, занурених у підсвідому стихію сновидінь, марень, неординарної фантазії, світ архетипів і символів, якій притаманні трансцендентність бачення і герметичність метафоричних кодів.

Світлана Водолазька

АНТОЛОГІЯ ТРАНСЦЕНДЕНТНОЇ САМОТНОСТІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

По кількох роках забуття дослідники знову почали говорити про неординарність Емми Андієвської — поетеси, художника. Проте з невідомих причин часто поза увагою літературознавців перебуває значний пласт творчого доробку авторки — проза, що залишається таємницею з багатьма невідомими. Казки, новели, романи — чарівна територія непересічної, загадкової особистості, постійна інтелектуальна провокація з усталеним потягом до експериментування, а їх авторка — вічний